รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง
เพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน
Action Research and Development of Royal Project Models of Society in Harmony with Nature

แผนงานวิจัยเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

โดย

จารุณี ภิลุมวงค์ และคณะ

สนับสนุนทุนวิจัยโดย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2559

รายงานฉบับสมบูรณ์

(Final Report)

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง เพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน

Action Research and Development of Royal Project Models of Society in Harmony with Nature

แผนงานวิจัยเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คณะผู้วิจัย	**สังกัด**
นางสาวจารุณี ภิลุมวงค์	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นางจันทร์จิรา รุ่งเจริญ	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ว่าที่เรือตรีศุลิเชษฐ์ ทองกล่ำ	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นายอานนท์ เทิดไพรพนาวัลย์	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นายบุญเสริม ขุนดงพิทักษ์	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นางสาวชลฑริกา พุทธิวงค์	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นางสาวณัฐชยา กรอบจิตมั่น	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นางสาวชิโนรัตน์ อนัมกุล	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
นายอภิสิทธิ์ อุ่นพินิจ	มูลนิธิโครงการหลวง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง)
นายบรรจง กาวีวน	มูลนิธิโครงการหลวง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อย)
นายประพันธ์ มาลาศรี	มูลนิธิโครงการหลวง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง)
นายอนุพงษ์ คำพรรณ	มูลนิธิโครงการหลวง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ)
นายศิริชัย แซ่เจียม	มูลนิธิโครงการหลวง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ)
นายพงค์พันธ์ ศรีสวัสดิ์	มูลนิธิโครงการหลวง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ)

กันยายน 2559

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ที่ให้ทุนสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยในปีงบประมาณ พ.ศ. 2559 นี้

ขอขอบคุณศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง แม่ลาน้อย ทุ่งเริง และแม่แฮ ที่เอื้อเฟื้อสถานที่ในการทำงานวิจัย

ขอขอบคุณบุคลากร นักวิชาการ นักวิจัย นักพัฒนาสังคม ทั้งจากศูนย์พัฒนาโครงการหลวงและในส่วนของสถาบัน รวมทั้งชุมชนเป้าหมาย ที่กรุณาให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาที่ทำการวิจัย

คณะผู้วิจัย
กันยายน 2559

คณะผู้วิจัย

1. **หัวหน้าโครงการ**

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นางสาวจารุณี ภิลุมวงค์
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Miss Jarunee Pilumwong
คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พืชไร่)
ตำแหน่ง	นักวิชาการ
หน่วยงาน	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	0-5332-8496-8
โทรสาร	0-532-8494
E-mail	jaruneep@hrdi.or.th, jpilumwong@yahoo.com

2. **ผู้ร่วมวิจัย**

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายอภิสิทธิ์ อุ่นพินิจ
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Abhisit Aunphinij
คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)
ตำแหน่ง	หัวหน้าศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง
หน่วยงาน	มูลนิธิโครงการหลวง)
ที่อยู่	บ้านปางบง หมู่ที่ 1 ต. เทพเสด็จ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	0-5331-8338
E-mail	apisit7020@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายศิริชัย แซ่เจียม
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Sirichai Saejeam
คุณวุฒิ	เกษตรศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร)
ตำแหน่ง	หัวหน้าศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ
หน่วยงาน	มูลนิธิโครงการหลวง
ที่อยู่	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ
	277 ม. 3 ต. แม่นาจร อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	085-0368511
E-mail	mh7030rpf@gmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายบรรจง กาวีวน
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Banjong Kaweewon
คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)
ตำแหน่ง	หัวหน้าศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อย
หน่วยงาน	มูลนิธิโครงการหลวง

ที่อยู่	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อย 105 หมู่ 5 ต. ห้วยห้อม อ. แม่ลาน้อย จ. แม่ฮ่องสอน 58120
โทรศัพท์	0-5361-9533
E-mail	mln7026rpf@gmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายประพันธ์ มาลาศรี
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Prapan Malasri
คุณวุฒิ	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (สาขาไม้ผล) วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีเชียงใหม่
ตำแหน่ง	หัวหน้าศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง
หน่วยงาน	มูลนิธิโครงการหลวง
ที่อยู่	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง หมู่ที่ 6 ต. บ้านปง อ. หางดง จ. เชียงใหม่ 50130
โทรศัพท์	0-5324-8421
E-mail	tr7042rpf@gmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายพงค์พันธ์ ศรีสวัสดิ์
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Pongpun Srisawath
คุณวุฒิ	ศิลปศาสตรบัณฑิต (พัฒนาชุมชน)
ตำแหน่ง	นักวิชาการ
หน่วยงาน	มูลนิธิโครงการหลวง
ที่อยู่	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ 277 ม.3 ต. แม่นาจร อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	053-318-338

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นางจันทร์จิรา รุ่งเจริญ
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mrs. Janjira Rungcharoen
คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พืชไร่)
ตำแหน่ง	นักวิชาการ
หน่วยงาน	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ถนนสุเทพ ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	053-328496 ต่อ 3402ข
โทรสาร	053-238494
E-mail	janjira@hrdi.or.th, puntase@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	ว่าที่เรือตรีศุลิเชษฐ์ ทองกล่ำ
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Act. Sub. lt. Sulichet Thongklam

คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ความหลากหลายทางชีวภาพและชีววิทยาชาติพันธุ์)
ตำแหน่ง	นักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	0-5332-8496-8
โทรสาร	0-5332-8494
E-mail	suli.tong@gmail.com, suli_tong@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายอานนท์ เทิดไพรพนาวัลย์
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Arnon Toedpraipanawan
คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)
ตำแหน่ง	นักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
หน่วยงาน	สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	0-5332-8496-8
โทรสาร	0-532-8494
E-mail	arn_o_n@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นายบุญเสริม ขุนดงพิทักษ์
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Mr. Boonserm Khundongphitak
คุณวุฒิ	วิทยาศาสตรบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)
ตำแหน่ง	เจ้าหน้าที่ประสานงานสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง
หน่วยงาน	สำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	0-5332-8496-8
โทรสาร	0-5332-8494
E-mail :	bis_erm@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย)	นางสาวชลฑริกา พุทธิวงค์
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ)	Ms. Chontarika Putiwong
คุณวุฒิ	ปริญญาตรี สาขาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ตำแหน่ง	เจ้าหน้าที่ประสานงานสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง
หน่วยงาน	สำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์	0-5332-8496-8
โทรสาร	0-5332-8494

E-mail : por_1057@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) นางสาวชิโนรัตน์ อนัมกุล
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Ms. Chinorut Anumgool
คุณวุฒิ ศิลปศาสตรบัณฑิต (บริหารธุรกิจ)
ตำแหน่ง เจ้าหน้าที่ประสานงานสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง
หน่วยงาน สำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์ 0-5332-8496-8
โทรสาร 0-5332-8494
E-mail comepuju@hotmail.com

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) นางสาวณัฐชยา กรอบจิตมั่น
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Ms. Nutchaya Grobjitmun
คุณวุฒิ วิทยาศาสตรบัณฑิต (เกษตรศาสตร์)
ตำแหน่ง เจ้าหน้าที่ประสานงานสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง
หน่วยงาน สำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์ 0-5332-8496-8
โทรสาร 0-5332-8494
E-mail -

3. ชื่อและสถานที่ติดต่อของผู้บังคับบัญชาของหน่วยงานของหัวหน้าโครงการ

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) นางสาวรุจิรา ริมผดี
ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Ms. Ruchira Rimphati
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง
หน่วยงาน สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ต. สุเทพ อ. เมือง จ. เชียงใหม่
โทรศัพท์ 0-5332-8496-8
โทรสาร 0-5332-8494
E-mail ruchirari@hrdi.or.th

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน เป็นโครงการวิจัยที่ดำเนินการโดยการนำแนวคิดการพัฒนา "ต้นแบบการพัฒนาพื้นที่สูง" ที่มีความเหมาะสมกับแต่ละรูปแบบภูมิสังคมในระดับชุมชนมาใช้เป็นหลักในการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เพื่อพัฒนาแนวทางการพัฒนาพื้นที่สูงที่มีความชัดเจนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชนในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม ซึ่งสามารถนำไปถ่ายทอดและประยุกต์ใช้ในชุมชนพื้นที่สูงอื่นๆ ที่มีลักษณะภูมิสังคมคล้ายคลึงกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีพื้นที่ศึกษานำร่องภายใต้ลักษณะภูมิสังคมที่แตกต่างกันทั้งหมด 3 รูปแบบในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง 4 แห่ง ได้แก่ ภูมิสังคมแบบป่าเมี่ยง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง) ภูมิสังคมที่มีการทำนาข้าวเป็นหลัก (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อยและศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง) และภูมิสังคมที่ชุมชนมีฐานจากการปลูกฝิ่นแต่ในปัจจุบันเปลี่ยนมาปลูกผักและไม้ผลเศรษฐกิจ (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ) โดยมีหลักการดำเนินงานที่สำคัญของโครงการวิจัยดังนี้

1) เป้าหมายรวมของการดำเนินงานเป็นไปตามหลักการดำเนินงานของโครงการหลวง ตามแนวพระราชดำรัสที่พระราชทานเมื่อ พ.ศ. 2517 โดยอาศัยการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวิชาการที่เหมาะสม

2) อาศัยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้การดำรงชีวิตของคนและชุมชนมีความพอเหมาะพอสมกับธรรมชาติบนพื้นที่สูง สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกในด้านต่างๆ โดยสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างชุมชนที่มีความน่าอยู่และมีความสุขในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ

3) อาศัยแนวพระราชดำริโครงการธนาคารอาหารชุมชน (Food bank) เพื่อให้ชุมชนได้มีโอกาสฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น โดยเฉพาะเพื่อเป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตและปัจจัยชีวภาพของระบบเกษตรต่างๆ ซึ่งจะทำให้เกิดระบบการหมุนเวียนของธาตุอาหารในระดับชุมชน และกระบวนการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ในพื้นที่โครงการหลวงถือว่ามีความพร้อมอยู่มากในด้านกระบวนการขับเคลื่อนและปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต เกิดกระบวนการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมควบคู่ไปกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาชุมชนให้เกิดความเจริญอย่างสมดุลของระบบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

ดังนั้น เพื่อส่งเสริมให้พื้นที่โครงการหลวงเป็นแหล่งเรียนรู้การพัฒนาพื้นที่สูงที่มีศักยภาพมากยิ่งขึ้น จึงได้นำแนวคิดการพัฒนาต้นแบบการพัฒนาพื้นที่สูงในระดับชุมชนมาใช้เป็นหลักในการพัฒนาเพื่อขับเคลื่อนให้เกิดกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ผ่านการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การทดสอบกิจกรรม และการสรุปบทเรียน เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงศึกษาและพัฒนาสำหรับนำไปถ่ายทอดและประยุกต์ใช้ในชุมชนพื้นที่สูงอื่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเกณฑ์การพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

2. เพื่อศึกษาและทดสอบกิจกรรมตามแผนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

3. เพื่อสรุปและประเมินผลตามเกณฑ์ตัวชี้วัดและถอดรูปแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงแต่ละรูปแบบภูมิสังคม

วิธีการวิจัย

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน ดำเนินงานภายใต้กรอบของกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน (participatory action research; PAR) โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1. การศึกษาและปรับปรุงข้อกำหนดคุณลักษณะและเกณฑ์ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนต้นแบบโครงการหลวง เพื่อใช้ในการประเมินสถานภาพการพัฒนาในปัจจุบัน และกำหนดแผนการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง ให้มีความเหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมแต่ละรูปแบบ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

2. การศึกษาและทดสอบกิจกรรมตามแผนการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงของชุมชนนำร่อง 4 พื้นที่ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งประเมินและสรุปผล ประกอบด้วย (1) การศึกษาและทดสอบกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชน (2) การทดสอบเพาะเลี้ยงเห็ดท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งอาหารและรายได้สำหรับชุมชน (3) การศึกษาและทดสอบรูปแบบการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดที่เหมาะสมกับชุมชน และ (4) การทดสอบวิธีการเพิ่มผลผลิตข้าวสำหรับชุมชนบนพื้นที่สูงโดยวิธีการปลูกข้าวต้นเดี่ยว

3. การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนำร่องตามกรอบตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง พร้อมทั้งถอดรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนในแต่ละสภาพภูมิสังคมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

1. การทบทวนและปรับเกณฑ์ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนต้นแบบโครงการหลวงให้เหมาะสมกับแต่ละรูปแบบภูมิสังคม

จากการวิเคราะห์ข้อมูลของพื้นที่ศึกษา พร้อมทั้งจัดประชุมระดมความคิดเห็นระหว่างชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถกำหนดคุณลักษณะและเกณฑ์ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางของโครงการหลวงและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยกำหนดคุณลักษณะออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านเศรษฐกิจ: ชุมชนมีรายได้พอเพียงจากการประกอบอาชีพบนฐานความรู้ (2) ด้านสังคม: ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความเข้มแข็ง (3) ด้านสิ่งแวดล้อม: ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ได้รับการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ และข้อกำหนดตัวชี้วัด รวม 21 ข้อ โดยตัวชี้วัดแต่ละข้อมีการให้ค่าคะแนนตั้งแต่ระดับ 1-5 ซึ่งคิดเป็นคะแนนของ 21 ตัวชี้วัด รวม 105 คะแนน **(ตารางที่ 0-1)**

ตารางที่ 0-1 คุณลักษณะและข้อกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบที่ยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวงและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ (10 มกราคม พ.ศ. 2517)	**คุณลักษณะ**	**ข้อกำหนดตัวชี้วัด**
1. ด้านเศรษฐกิจ - มีความเป็นอยู่ดีพอสมควร	1. ชุมชนมีรายได้พอเพียงจากการประกอบอาชีพบนฐานความรู้	1.1 มีชนิดพืช/สัตว์ให้เกษตรกรเลือกประกอบอาชีพตามความเหมาะสมกับสภาพภูมิสังคม 1.2 มีอาชีพนอกภาคการเกษตรที่เหมาะสม 1.3 มีระบบการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม 1.4 มีระบบการขนส่งและการตลาดที่ดี 1.5 ชุมชนมีความมั่นคงด้านอาหาร (พืชอาหารหลัก/พืชท้องถิ่น)
2. ด้านสังคม - มีความรู้และพยุงตัวสามารถพึ่งตนเอง	2. ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีความเข้มแข็ง	2.1 ส่งเสริมการดำรงชีวิตภายใต้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 2.2 การส่งเสริมความเข้มแข็งและคุณภาพขององค์กรชุมชน 2.3 เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ 2.4 ชุมชนปลอดยาเสพติด 2.5 ส่งเสริมการออมทรัพย์ 2.6 ชุมชนมีสุขอนามัยที่ดี 2.7 การสืบทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น 2.8 การมีส่วนร่วมของชุมชน/หน่วยงาน
3. ด้านสิ่งแวดล้อม - รักษาป่าไม้ รักษาดินให้เป็นประโยชน์ยั่งยืน	3. ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ได้รับการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์	3.1 มีแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เหมาะสม 3.2 มีระบบการอนุรักษ์ดินและน้ำ 3.3 มีการฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน 3.4 มีการปลูกป่าชาวบ้าน 3.5 มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าธรรมชาติ 3.6 มีการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน 3.7 มีการรักษาคุณภาพแหล่งน้ำลำธาร 3.8 มีระบบการจัดการของเสียในชุมชน

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) Highland Research and Development Institute (Public Organization)

2. การศึกษาและทดสอบกิจกรรมตามแผนการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงของชุมชนนำร่อง 4 พื้นที่

ผลการทดสอบกิจกรรมตามแผนการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงของชุมชนนำร่อง 4 พื้นที่ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย (1) การอนุรักษ์และฟื้นฟูพืชท้องถิ่นสำหรับใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอาหารทั้ง 4 พื้นที่ พบว่ามีข้อมูลองค์ความรู้การใช้ประโยชน์พืชตั้งแต่ 135-206 ชนิด และมีการเพาะขยายพันธุ์พืชอยู่ระหว่าง 21-51 ชนิด มีการปลูกฟื้นฟูเสริมแหล่งอาหารในครัวเรือนและป่าธรรมชาติ ตั้งแต่ 13-45 ชนิด รวมทั้งสิ้น 18,808 ต้น (2) เพาะเลี้ยงเห็ดมายคอร์ไรซ่า 3 ชนิด (เห็ดแดง ตับเต่า เห็ดขาง) ร่วมกับป่าธรรมชาติ ในพื้นที่ศูนย์ฯ ป่าเมี่ยง (3) มีแนวทางในการใช้ประโยชน์จากวัสดุในท้องถิ่น 2 รูปแบบ คือ การจัดการขยะในครัวเรือน และ การใช้ประโยชน์จากเศษเหลือทางการเกษตร เช่น การทำก้อนเชื้อเห็ด การทำปุ๋ยหมัก และ ก๊าซชีวภาพ จากกระบวนการแปรรูปกาแฟ (4) เกษตรกรใน 3 พื้นที่ จำนวน 17 ราย ให้การยอมรับวิธีการคัดพันธุ์ข้าวบริสุทธิ์โดยการปลูกข้าวต้นเดี่ยว เนื่องจากให้ผลผลิตไม่แตกต่างจากวิธีการปลูกแบบดั้งเดิมของเกษตรกร (บือออาจะ: 685-758 กก./ไร่ สันป่าตอง 1: 640 กก./ไร่ ขาวดอกมะลิ 105 ผลผลิต 600 กก./ไร่ ข้าวเหลือง: 437-683 กก./ไร่) โดยเกษตรกรสามารถลดการใช้เมล็ดพันธุ์ลง 17-45% **(ตารางที่ 0-2)**

3. การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนำร่องตามกรอบตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง พร้อมทั้งถอดรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนในแต่ละสภาพภูมิสังคม

การประเมินผลเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงในการยกระดับการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงของชุมชนนำร่อง 3 รูปแบบภูมิสังคม 4 ชุมชน ตามกรอบตัวชี้วัด จำนวน 3 ด้าน 21 ตัวชี้วัด สรุปดังนี้ (1) ชุมชนป่าเมี่ยง มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (71 คะแนน) เป็นระดับ 4 (92 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 83.33 (2) ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง) มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (69 คะแนน) เป็นระดับ 4 (84 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 92.86 (3) ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ) มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (72 คะแนน) เป็นระดับ 4 (88 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 92.30 (4) ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (73 คะแนน) เป็นระดับ 4 (87 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 83.33 **(ภาพที่ 0-1)**

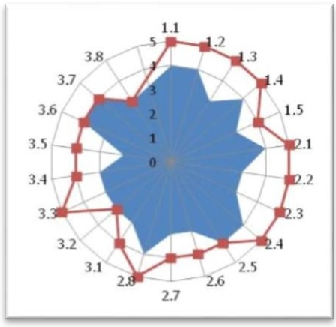

คะแนน/ระดับ	ปี 55	ปี 59
คะแนน	71	92
ระดับ	3	4
% ยกระดับ	83.33	

ก) ชุมชนป่าเมี่ยง (บ้านปางบง)

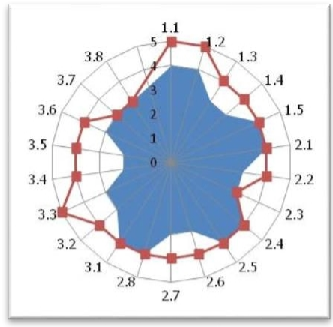

คะแนน/ระดับ	ปี 55	ปี 59
คะแนน	69	84
ระดับ	3	4
% ยกระดับ	92.86	

ข) ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)

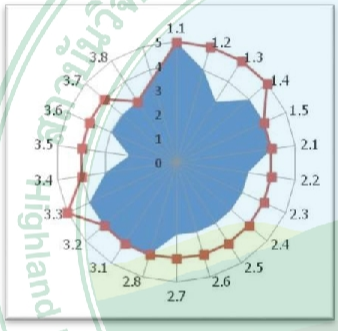

คะแนน/ระดับ	ปี 55	ปี 59
คะแนน	72	88
ระดับ	3	4
% ยกระดับ	92.30	

ค) ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)

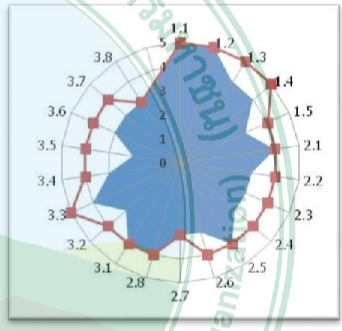

คะแนน/ระดับ	ปี 55	ปี 59
คะแนน	73	87
ระดับ	3	4
% ยกระดับ	83.33	

ง) ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น (บ้านห้วยขมิ้น)

ภาพที่ 0-1 การประเมินผลก่อน (พ.ศ. 2555) และหลัง (พ.ศ. 2559) การดำเนินกิจกรรมตามแผนการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในพื้นที่นำร่อง 4 แห่ง (ก) บ้านปางบง (ข) บ้านดง (ค) บ้านแม่ขนิลเหนือ และ (ง) บ้านห้วยขมิ้น (ก่อน หลัง)

ตารางที่ 0-2 ผลการทดสอบกิจกรรมตามแผนการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในพื้นที่นำร่อง 4 แห่ง

กิจกรรม	ผลการดำเนินงาน			
	ชุมชนป่าเมี่ยง (บ้านปางบง)	ชุมชนปลูกข้าว (บ้านดง)	ชุมชนปลูกข้าว (บ้านแม่ชนิลเหนือ)	ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น (บ้านห้วยขมิ้น)
1. การศึกษากระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชน	- ข้อมูลการใช้ประโยชน์พืช 140 ชนิด - เพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่น 21 ชนิด - ปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่น 13 ชนิด 3,250 ต้น	- ข้อมูลการใช้ประโยชน์พืช 206 ชนิด - เพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่น 38 ชนิด - ปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่น 37 ชนิด 4,934 ต้น	- ข้อมูลการใช้ประโยชน์พืช 135 ชนิด - เพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่น 49 ชนิด - ปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่น 45 ชนิด 5,624 ต้น	- ข้อมูลการใช้ประโยชน์พืช 140 ชนิด - เพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่น 51 ชนิด - ปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่น 15 ชนิด 5,000 ต้น
2. การทดสอบเพาะเลี้ยงเห็ดท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งอาหารและรายได้สำหรับชุมชน	- ความหลากหลายของเห็ด 97 ชนิด - ทดสอบการเพาะเห็ดเห็ดระโงก เห็ดแดง เห็ดตับเต่า ร่วมกับป่า - ฝังก้อนเห็ดชางร่วมกับการปลูกป่า จำนวน 160 ก้อน	- ถ่ายทอดองค์ความรู้การเพาะเห็ดฟางในตะกร้าและการเพาะแบบกองเตี้ยให้กับนักเรียน โรงเรียนศิษย์เก่าพยาบาลศิริราชบ้านดง เพื่อใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอาหารกลางวัน (50 ราย)	-	-
3. การทดสอบวิธีการเพิ่มผลผลิตข้าวสำหรับชุมชนบนพื้นที่สูงโดยวิธีการปลูกข้าวต้นเดี่ยว	-	- ความหลากหลายของข้าว 5 ลักษณะ - เกษตรกร 7 ราย คัดพันธุ์ข้าวเหลือง ผลผลิต 437-683 กก./ไร่ - ลดการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว 17-45% - ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดีแก่เกษตรกร 30 คน	- เกษตรกร 2 ราย คัดพันธุ์ข้าวสันป่าตอง 1 ผลผลิต 640 กก./ไร่ และ ข้าวพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 ผลผลิต 600 กก./ไร่ - ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวแก่เกษตรกร 26 คน	- ความหลากหลายของข้าว 7 ลักษณะ - เกษตรกร 8 ราย ทดสอบคัดพันธุ์ข้าวบือ อาจะ ผลผลิต 685-758 กก./ไร่ - ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวแก่เกษตรกร 56 คน
4. การศึกษาและทดสอบรูปแบบการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด ที่เหมาะสมกับชุมชน	- แนวทางการใช้ประโยชน์ 2 รูปแบบ ได้แก่ การจัดการขยะในครัวเรือน และการใช้ประโยชน์จากเศษเหลือทางการเกษตร เช่น การทำก้อนเชื้อเห็ด การทำปุ๋ยหมัก จากกระบวนการแปรรูปกาแฟ	- แนวทางการใช้ประโยชน์ 2 รูปแบบ ได้แก่ การจัดการขยะในครัวเรือน และการใช้ประโยชน์จากเศษเหลือทางการเกษตร เช่น การนำฟางข้าวมาเป็นวัสดุเพาะเห็ดฟาง และการทำปุ๋ยหมัก	-	-

สรุปผลการวิจัย

จากการประเมินสถานภาพก่อนและหลังดำเนินกิจกรรมการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงของชุมชนนำร่อง 4 พื้นที่ ได้แก่ บ้านปางบง (ภูมิสังคมป่าเมี่ยง) บ้านดงและบ้านแม่ขนิลเหนือ (ภูมิสังคมทำนาข้าวเป็นหลัก) และบ้านห้วยขมิ้น (ภูมิสังคมที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น) พบว่าแต่ละชุมชนมีผลการพัฒนาเพื่อยกระดับตามกรอบตัวชี้วัดทั้ง 3 ด้าน 21 ตัวชี้วัดอยู่ในระดับที่ดีขึ้น โดยทุกพื้นที่มีคะแนนรวมเฉลี่ยอยู่ในระดับ 4 ซึ่งเป็นค่าเป้าหมายตัวชี้วัดการพัฒนาให้เป็นชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละสภาพภูมิสังคม แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณารายตัวชี้วัด พบว่ากิจกรรมด้านที่ควรมีการพัฒนาต่อเนื่องเพื่อยกระดับชุมชนให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น ได้แก่ (1) ด้านสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย การมีระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ การรักษาคุณภาพแหล่งน้ำลำธาร และการมีระบบการจัดการของเสียในชุมชน และ (2) ด้านสังคม ประกอบด้วย การพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ รวมทั้งการสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) Highland Research and Development Institute (Public Organization)

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
คณะผู้วิจัย	ข
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ฉ
สารบัญ	ฐ
สารบัญตาราง	ฒ
สารบัญภาพ	ด
บทคัดย่อ	ถ
Abstract	ท
บทที่ 1 บทนำ	1
1. หลักการและเหตุผล	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
3. กรอบแนวคิดโครงการวิจัย	4
4. ขอบเขตโครงการวิจัย	6
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	7
1. โครงการหลวง	7
2. การพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development)	9
3. ซาโตยามา: วิถีปฏิบัติของชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน (Satoyama initiative)	11
4. แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน	15
5. พัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบนพื้นที่สูง	17
6. กฎและกติกาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบนพื้นที่สูง	19
7. องค์ความรู้และเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ	20
8. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR)	26
9. กรอบแนวความคิด (Conceptual Framework) ของโครงการวิจัย	27
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	31
บทที่ 4 ผลการวิจัย	34
1. การทบทวนและปรับเกณฑ์ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนต้นแบบโครงการหลวงให้เหมาะสมกับแต่ละรูปแบบภูมิสังคม	34
2. การศึกษาและทดสอบกิจกรรมตามแผนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงแต่ละรูปแบบภูมิสังคม	56

3. การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงตามกรอบตัวชี้วัดแต่ละด้านของชุมชนนำร่องแต่ละรูปแบบภูมิสังคม 77
4. การสรุปบทเรียนและถอดรูปแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงแต่ละรูปแบบภูมิสังคม 83
บทที่ 5 สรุปและวิจารณ์ผลการวิจัย 94
เอกสารอ้างอิง 97

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) Highland Research and Development Institute (Public Organization)

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
0-1	คุณลักษณะและข้อกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบที่ยังยืนตามแนวทางโครงการหลวงและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	ช
0-2	ผลการทดสอบกิจกรรมตามแผนการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในพื้นที่นำร่อง 4 แห่ง	ฎ
4-1	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านเศรษฐกิจของชุมชนป่าเมี่ยง	37
4-2	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสังคมของชุมชนป่าเมี่ยง	38
4-3	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนป่าเมี่ยง	40
4-4	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)	41
4-5	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสังคมของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)	42
4-6	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)	44
4-7	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)	46
4-8	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสังคมของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)	47
4-9	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)	49
4-10	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	51
4-11	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสังคมของชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	52
4-12	ตัวชี้วัดและเกณฑ์การให้คะแนนด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	53
4-13	ผลการสำรวจพืชอาหารและสมุนไพรบริเวณหัวไร่ปลายนาและป่าธรรมชาติรอบชุมชนบ้านดง	57
4-14	ผลการสำรวจพืชอาหารและสมุนไพรภายในชุมชนบ้านห้วยขมิ้น	62
4-15	ผลผลิตข้าวต่อไร่ของเกษตรกรที่ปลูกในฤดูนา ปี พ.ศ. 2557 และ 2558	76
4-16	เกษตรกรที่ผ่านมาตรฐานเมล็ดพันธุ์ข้าว	76
4-17	ชนิดพืชหรือสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนป่าเมี่ยง	83
4-18	กิจกรรมที่เป็นต้นแบบการเรียนรู้ กิจกรรมต่อเนื่องและประเด็นเพิ่มเติมของสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนป่าเมี่ยง	84
4-19	ชนิดพืชหรือสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)	86

ตารางที่		หน้า
4-20	กิจกรรมที่เป็นต้นแบบการเรียนรู้ กิจกรรมต่อเนื่องและประเด็นเพิ่มเติมของสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)	87
4-21	ชนิดพืชหรือสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)	88
4-22	กิจกรรมที่เป็นต้นแบบการเรียนรู้ กิจกรรมต่อเนื่องและประเด็นเพิ่มเติมของสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)	89
4-23	ชนิดพืชหรือสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น (บ้านห้วยขมิ้น)	91
4-24	กิจกรรมที่เป็นต้นแบบการเรียนรู้ กิจกรรมต่อเนื่องและประเด็นเพิ่มเติมของสภาพภูมิสังคมแบบชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	92

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) Highland Research and Development Institute (Public Organization)

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
0-1	การประเมินผลก่อน (พ.ศ. 2555) และหลัง (พ.ศ. 2559) การดำเนินกิจกรรมตามแผนการวิจัยและพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในพื้นที่นำร่อง 4 แห่ง	ญ
1-1	ลักษณะสภาพภูมิสังคมของชุมชนป่าเมี่ยง	3
1-2	ลักษณะสภาพภูมิสังคมของชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก	3
1-3	ลักษณะสภาพภูมิสังคมของชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	4
1-4	กรอบแนวคิดการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนตามแนวทางโครงการหลวง	5
1-5	กรอบแนวคิดของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน	5
2-1	กรอบแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในบริบทของการเกิดความสมดุลระหว่างมิติสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ	10
2-2	การประยุกต์ใช้นโยบายและองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ในการติดตามตรวจสอบกระบวนการดำเนินงานตามแผนการพัฒนาอย่างยั่งยืน	11
2-3	กรอบแนวคิดวิถีปฏิบัติของชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืนแบบซาโตยามา	13
2-4	ลักษณะของชุมชนที่อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน ตามกรอบแนวคิด *Satoyama Initiative*	14
2-5	กรอบแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทของสากล	15
3-1	ขั้นตอนการดำเนินงานโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน ปี 2555-2559	31
4-1	การประชุมเพื่อทบทวนและปรับเกณฑ์ตัวชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนต้นแบบโครงการหลวง	34
4-2	ข้อกำหนดและตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงที่ยั่งยืน	36
4-3	การทดสอบเพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่นในชุมชนบ้างปางบง	56
4-4	การสำรวจพืชท้องถิ่นในพื้นที่บ้านดง	57
4-5	โปสเตอร์การใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่นของชุมชนบ้านดง	59
4-6	ตัวอย่างพืชท้องถิ่นที่ได้ทดสอบเพาะขยายพันธุ์ไว้ ณ ศูนย์เรียนรู้โครงการหลวงแม่ลาน้อย	60
4-7	ตัวอย่างพืชท้องถิ่นที่ได้ทดสอบเพาะขยายพันธุ์ไว้ ณ ศูนย์เรียนรู้โครงการหลวงทุ่งเริง	61
4-8	โปสเตอร์การใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่นชุมชนบ้านป่าเกี๊ยะน้อย	64
4-9	การทดสอบเพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่น ณ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	65
4-10	การปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่นของชุมชนบ้านดง	67
4-11	การปลูกต้นไม้และพืชท้องถิ่นบริเวณพื้นที่แปลงรวบรวมสมุนไพรบ้านใหม่	68

ภาพที่		หน้า
	สันคะยอม	
4-12	การปลูกต้นไม้บริเวณสองข้างทางของชุมชนบ้านแม่ขนิลเหนือ	69
4-13	การประชุมประจำเดือนของกลุ่มอนุรักษ์เครือข่ายต้นน้ำแม่แฮ-แม่สะงะ	70
4-14	การติดป้ายพรรณไม้ร่วมกับชุมชน	70
4-15	เห็ด *Borofutus dhakanus* Hosen & Zhu L. Yang	71
4-16	เห็ดขาง *Pleurotus giganteus*	71
4-17	การเพาะเห็ดกลุ่ม mycorrhiza ร่วมกับการปลูกป่าธรรมชาติ	72
4-18	แนวทางการนำเปลือกและกะลากาแฟมาทำปุ๋ยหมักและก้อนเชื้อเพาะเห็ด	73
4-19	รูปแบบการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด (Zero Waste)	74
4-20	การทดสอบเพาะเห็ดฟางโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น	75
4-21	แปลงทดสอบปลูกข้าวต้นเดี่ยวภายใต้ระบบนาน้ำน้อย ของนายหรั่ง นิธิไพโรจน์	76
4-22	แปลงทดสอบปลูกข้าวต้นเดี่ยวภายใต้ระบบนาน้ำน้อย ของนายจะโลทู เสริมปัญญา	77
4-23	การประเมินผลเปรียบเทียบก่อนและหลังการดำเนินงานของชุมชนบ้านปางบง	78
4-24	การประเมินผลเปรียบเทียบก่อนและหลังการดำเนินงานของชุมชนบ้านดง	80
4-25	การประเมินผลเปรียบเทียบก่อนและหลังการดำเนินงานของชุมชนบ้านแม่ขนิลเหนือ	80
4-26	การประเมินผลเปรียบเทียบก่อนและหลังการดำเนินงานของชุมชนบ้านห้วยขมิ้น	82
4-27	สภาพพื้นที่ของลักษณะภูมิสังคมแบบป่าเมี่ยง	84
4-28	สภาพพื้นที่ของลักษณะภูมิสังคมแบบปลูกข้าวเป็นหลัก (บ้านดง)	86
4-29	สภาพพื้นที่ของลักษณะภูมิสังคมแบบปลูกข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ)	89
4-30	สภาพพื้นที่ของลักษณะภูมิสังคมแบบชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น (บ้านห้วยขมิ้น)	91

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาชุมชนในพื้นที่โครงการหลวงให้เป็นต้นแบบของการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน และสอดคล้องกับสภาพภูมิสังคม 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) ชุมชนป่าเมี่ยง (บ้านปางบง ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง) (2) ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง ศูนย์ฯ แม่ลาน้อย และ บ้านแม่ขนิลเหนือ ศูนย์ฯ ทุ่งเริง) และ (3) ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น (บ้านห้วยขมิ้น ศูนย์ฯ แม่แฮ) โดยในปี พ.ศ. 2559 เป็นการทดสอบกิจกรรมเพื่อยกระดับชุมชนตามแผนการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในพื้นที่นำร่องต่อเนื่อง รวมทั้งการสรุปประเมินผลและถอดรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละสภาพภูมิสังคม ตามกรอบตัวชี้วัดการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวง 3 ด้าน 21 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ 5 ตัวชี้วัด ด้านสังคม 8 ตัวชี้วัด และด้านสิ่งแวดล้อม 8 ตัวชี้วัด โดยมีเกณฑ์การให้คะแนนแต่ละตัวชี้วัดตั้งแต่ 1-5 ค่าคะแนนรวมทั้ง 3 ด้านเท่ากับ 105 คะแนน โดยเป้าหมายตัวชี้วัดของชุมชนต้นแบบโครงการหลวงต้องมีค่าคะแนนประเมินเฉลี่ยอยู่ที่ระดับ ไม่น้อยกว่า 4

ผลการศึกษาสรุปดังนี้ (1) การอนุรักษ์และฟื้นฟูพืชท้องถิ่นสำหรับใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอาหารทั้ง 4 พื้นที่ พบว่ามีข้อมูลองค์ความรู้การใช้ประโยชน์พืชตั้งแต่ 135-206 ชนิด และมีการเพาะขยายพันธุ์พืชอยู่ระหว่าง 21-51 ชนิด มีการปลูกฟื้นฟูเสริมแหล่งอาหารในครัวเรือนและป่าธรรมชาติตั้งแต่ 13-45 ชนิด รวมทั้งสิ้น 18,808 ต้น (2) เพาะเลี้ยงเห็ดมายคอร์ไรซ่า 3 ชนิด (เห็ดแดง ตับเต่าเห็ดขาง) ร่วมกับป่าธรรมชาติ ในพื้นที่ศูนย์ฯ ป่าเมี่ยง (3) มีแนวทางในการใช้ประโยชน์จากวัสดุในท้องถิ่น 2 รูปแบบ คือ การจัดการขยะในครัวเรือน และ การใช้ประโยชน์จากเศษเหลือทางการเกษตร เช่น การทำก้อนเชื้อเห็ด การทำปุ๋ยหมัก และ ก๊าซชีวภาพ จากกระบวนการแปรรูปกาแฟ (4) เกษตรกรใน 3 พื้นที่ จำนวน 17 ราย ให้การยอมรับวิธีการคัดพันธุ์ข้าวบริสุทธิ์โดยการปลูกข้าวต้นเดี่ยว เนื่องจากให้ผลผลิตไม่แตกต่างจากวิธีการปลูกแบบดั้งเดิมของเกษตรกร (บือฮาจะ: 685-758 กก./ไร่ สันป่าตอง 1: 640 กก./ไร่ ขาวดอกมะลิ 105 ผลผลิต 600 กก./ไร่ ข้าวเหลือง: 437-683 กก./ไร่) โดยเกษตรกรสามารถลดการใช้เมล็ดพันธุ์ลง 17-45% โดยผลการประเมินเปรียบเทียบการพัฒนายกระดับชุมชน พบว่า (1) ชุมชนป่าเมี่ยง มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (71 คะแนน) เป็นระดับ 4 (92 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 83.33 (2) ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านดง) มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (69 คะแนน) เป็นระดับ 4 (84 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 92.86 (3) ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (บ้านแม่ขนิลเหนือ) มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (71 คะแนน) เป็นระดับ 4 (86 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 92.30 (4) ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น มีผลการประเมินเพิ่มขึ้นจากระดับ 3 (72 คะแนน) เป็นระดับ 4 (88 คะแนน) คิดเป็นตัวชี้วัดที่มีการยกระดับ ร้อยละ 83.33

คำสำคัญ ชุมชนต้นแบบโครงการหลวง การพัฒนาอย่างยั่งยืน สภาพภูมิสังคม ป่าเมี่ยง นาข้าว ฝิ่น

Abstract

This research aims to study for the appropriate geosocial based sustainable development of 3 Royal Project Models comprised of Assam tea community (Ban Pang Bong: Pa Mieng), Rice growing community (Ban Dong: Mae La Noi and Ban Mae Kha Nin Nuea: Thung Reong) and Opium eliminated community (Ban Huay Kha Min: Mae Hae). By the year 2016, the post evaluations were investigated in each pilot community according to the indicators of Royal Project development model including 3 criteria 21 indicators. The scoring of each indicator using the 5-point scale, with totally 105 points. The Royal Project development model must be assessed on average at least 4.

The results are summarized as followed (1) Local biodiversity conservation and restoration for community food bank were conducted in 4 areas. Total of 135-206 local plant species were used as edible food, herb and other purposes. Plant propagation was also taken in each communities vary from 21-51 species, whereas 13-45 species were restored in commuity forest in total of 18,808 plants. (2) The three species of mycorrhizal mushroom were also cultivated in Pa Mieng area (3) The two guidelines of zero wasted management were household waste and the use of agricultural waste such as mushroom cultivated material, compost and biogas from coffee processing (4) Single rice seed planting technique was adopted by 17 farmers in 3 areas due to quite similar yield comparing to their own practices (Bue-A-Ja: yeilding 685-758 kg/rai, San Pa Tong: yielding 640 kg/rai, Khao Dok Mali 105: yielding 600 kg/rai, Khao Lueang: yielding 437-683 kg/rai). The reduction of seed used was 17-45%. Finally, the post evaluations of each communities were conclued as follows; (1) Assam tea community; Ban Pang Bong had effective rate increased from 3 (71 points) to 4 (92 points) with approximately raised level of 83.33% (2) Rice growing community; Ban Dong had effective rate increased from 3 (69 points) to 4 (84 points) with approximately raised level of 92.86% (3) Rice growing community; Ban Mae Kha Nin Nuea had effective rate increased from 3 (72 points) to 4 (88 points) with approximately raised level of 92.30% (4) Opium eliminated community; Ban Huay Kha Min had effective rate increased from 3 (73 points) to 4 (87 points) with approximately raised level of 83.33%.

Keywords: Royal project model, Sustainable development, Geosocial, Assam tea, Paddy rice, Opium eliminated